

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział III¹

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Chapter III

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Глава III

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Розділ III

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA

mgr, Uniwersytet Łódzki

e-mail: jkulawiak@wpia.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9498-4845>

BARTŁOMIEJ DZIEDZIC

Uniwersytet Łódzki

e-mail: bartlomiej.dziedzic@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7133-9429>

MARIA LINDNER

Uniwersytet Łódzki

e-mail: maria.lindner@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1757-8469>

GRZEGORZ MELKA

Uniwersytet Łódzki

e-mail: grzegorz.melka@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0177-2163>

Wprowadzenie

Niniejsza publikacja stanowi kontynuację tłumaczenia² tekstu znanego jako *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, powstałego między 438 a 529 r. i będącego zbiorem porad prawnych udzielanych przez anonimowego znawcę prawa³. W roz-

¹ Publikacja powstała w wyniku realizacji projektu finansowanego w ramach Studenckich Grantów Badawczych przyznawanych przez Uniwersytet Łódzki.

² Tłumaczenia wcześniejszych rozdziałów: J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, nr 1, s. 345–356; tychże, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział II*, *Studia Prawnicze KUL* 2022, nr 1, s. 339–349.

³ Pierwotna postać tekstu nie zachowała się. Podstawę badań stanowi szesnastowieczna publikacja, którą w 1577 r. opracował J. Cujas. O historii źródła piszą A.A.F. Rudorff, *Über die Entstehung der Consultatio*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1846, t. 13,

dziale trzecim⁴ rozważa się, pod jakimi warunkami można pełnić rolę zastępcy procesowego. *Vetus iurisconsultus* zwraca szczególną uwagę na instytucję poręczenia składanego przez prokuratora zastępującego powoda, że ów zatwierdzi jego działania (*satisdatio rem ratam habiturum*).

1. Tekst łaciński

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti

III

1. Tertio loco vel capite interrogandum me specialius censuisti, utrum contra iudicium iri possit, quod adversus maritum in causa mulieris prius datum est, eo quod mandato usus fuerit uxoris suae et in causa ipsa victus abscesserit et contra eum iudicium prolatum fuerit. Addidisti etiam, quod mandatum neque gestis legaliter fuerit allegatum, nec satisdatorem⁵ dedisset ille ipse procurator ab uxore factus, et sic causam dixisset, quam agebat.

2. Quod si verum est, illud iudicium dici non potest. Sed nec iudices sine verrecundia et turpitudine erunt, qui personam in ipso litis initio non inquisierunt, sicut est legum, nec fecerunt, ut satisdatorem⁶ daret procurator, quod et consuetudinis est et re vera legaliter observatur. Ac praeterea si hoc factum non est, nullam

s. 50–66; E. Volterra, *Il manoscritto della Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993, s. 273–308; C.A. Cannata, *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18–20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003, s. 201–274; G. Zanon, *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009, 1–104; P. Chmiel, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, *Zeszyty Prawnicze* 2009, t. 9, nr 1, s. 147–170.

⁴ Systematyka ta została zaproponowana przez A. Schultinga. P.E. Huschke częściowo ją zmodyfikował, oznaczając kolejne fragmenty cyframi arabskimi. Niniejszy przekład przygotowano na podstawie wydania krytycznego opracowanego przez drugiego z uczonych. Odniesienia do alternatywnych lekcji tekstu zaznaczono w przypisach. Por. *Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717 oraz *Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.

⁵ <satisdationem> [satisdatorem]? Zob. uwagi prezentowane w komentarzu.

⁶ Jak wyżej.

personam habuit litigandi. Sed nec illi potuerunt in causa proferre iudicium, ubi fuit procuratoris ludificatoria, inanis et nulla persona.

3. Quid potest esse miserius? Quid abiectius? Quid legibus sic contrarium, ut ingrediatur audientiam sedentibus iudicibus ille, qui nullam in se habeat firmitatem et citra legum sollemnia vanas actiones intendat?

4. Respice leges subter adiectas: tunc intelleges, quod qui mandato utitur satisfactorem⁷ dare debet. Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut verbo mandatur aut gestis epistula mandati non legitur allegata.

5. Ergo testimonium legum, sicut iam dictum est, sequentium diligenter attendite: sic agnoscetis iudicium stare non posse, ubi ad agendum sollemnis persona, id est sollemniter ordinata, ingressa non fuerit.

6. Ex Pauli sententiarum lib. I: voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet⁸.

7. Item alia eodem libro et corpore: actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfacere cogitur⁹.

8. Item alia eodem libro et corpore: petitoris procurator rem ratam dominum habiturum desiderante adversario satisfacere cogendus est, quia nemo in re aliena idoneus est sine satisfactione¹⁰.

9. Item alia eodem libro et corpore: si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur¹¹.

10. Quid apertius, quam leges supra scriptae declarant, quod nulla actio per procuratorem sine satisfactione intendi potest aut proponi?

11. Ergo si actio non datur illi procuratori, qui satis non dederit, quomodo poterit dici aut nominari iudicium, ubi <satisfactionis>¹² [accusationis] vestigium nullatenus invenitur? Quid testificantur principes per constitutiones innumeras, nisi nulla esse debere iudicia, ubi procurator satisfactionem non dederit aut rem ratam dominum habiturum evidentissima sponsione firmarit? attentus audi, quid loquitur lex subter adiecta: tunc intelleges cadere iudicia, quae sine procuratoris satisfactione fuerint omnino prolata.

⁷ Jak wyżej.

⁸ P.S. 1.3.3 *Voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet.*

⁹ P.S. 1.3.5 *Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfacere cogitur.* Zob. też Vat. Frag. 336 *Paulus libro I sententiarum... Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfacere cogitur.*

¹⁰ P.S. 1.3.7 *Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum desiderante adversario satisfacere cogendus est, quia nemo in re aliena idoneus est sine satisfactione.*

¹¹ P.S. 1.3.8 *Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur.*

¹² Według korekty A. Schultinga. Zob. P.E. Huschke, *Iurisprudentiae...*, s. 730.

12. Ex corp. Theodosiani lib. II: Impp. Valentinianus et Valens AA. Commune negotium et quibusdam absentibus agi potest, si praesentes rem ratam dominum habiturum cavere sint parati, vel si, quod ab his petitur, iudicatum solvi satisfactione firmaverint. <P. VI id. Decemb. divo Ioviano et Varroniano cons. a. 364>¹³.

13. Item eodem libro et titulo: Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius AAA. Pancratis Pf. P. In principio quaestionis persona inquiri debet, utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto. Quibus rite et sollemniter constitutis potest esse sententia: praeteritis autem his nec dici controversiae solent nec potest esse iudicium etc. <Dat. prid. non. April. CP. Antonio et Syagrio cons. a. 382>¹⁴.

2. Przekład polski

Opinia pewnego dawnego znawcy prawa

Rozdział III

1. Po trzeciej, czy raczej w trzecim zapytaniu, uznałeś, że należy mnie zapytać w szczególności o to, czy można odwołać się od wyroku, który uprzednio został wydany przeciwko mężowi w sprawie żony, z tego powodu, że działał na podstawie udzielonego przez nią zlecenia i przegrał proces, w wyniku czego zapadł przeciwko niemu wyrok. Dodałeś także, że ani dokumentacja dotycząca zlecenia nie została prawidłowo załączona, ani sam pełnomocnik ustanowiony przez żonę nie wyznaczył poręczyciela i w ten sposób uczestniczył w rozprawie.

2. Jeśli to jest prawdą, tego aktu nie można nazwać wyrokiem. Nie mówiąc już o tym, że nie unikną hańby i wstydu sędziowie, którzy zaniechali nakazanej przez prawo weryfikacji na samym początku sporu, czy osoba ma prawo stawać w sprawie, ani nie wymagali od pełnomocnika, aby ustanowił poręczyciela, jak to jest zarówno w praktyce, jak i w istocie wymaga tego prawo. Ponadto, nawet jeśli nie miało to miejsca, mąż i tak nie mógłby być stroną w sporze. Tym niemniej sędziowie nie

¹³ C.Th. 2.12.2 *Valentinianus Valens AA. Sallustio pp. Commune negotium et quibusdam absentibus agi potest, si praesentes rem ratam dominum habiturum cavere parati sunt, vel si, quod ab his petitur, iudicatum solvi satisfactione firmaverint. <Prop. VI. id. Dec. divo Ioviano et Varroniano cons.>*

¹⁴ C.Th. 2.12.3 *Grat. Valentin. Theodos. AAA. Pancratis pu. In principio quaestionis persona debet inquiri, et utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto. Quibus rite et sollemniter constitutis, potest esse sententia: praeteritis autem his, nec dici controversiae solent, nec potest esse iudicium et cetera. <Dat. prid. non. April. Constantinopoli, Antonio et Syagrio cons.>*

mogli wydać wyroku w sprawie, w której osoba pełnomocnika była bez znaczenia, iluzoryczna i nic nie warta.

3. Cóż mogłoby być bardziej godne pożałowania? Cóż bardziej haniebne? Cóż tak bardzo sprzeczne z prawem jak to, by przed skład sędziowski został dopuszczony ten, kto nie ma żadnych do tego kompetencji i, obchodząc wymogi prawa, wnosił próżne skargi?

4. Przyjrzyj się przytoczonym poniżej konstytucjom. Wówczas zrozumiesz, że ten, komu udzielono zlecenia, musi ustanowić poręczyciela. Wymogu tego należy jednak przestrzegać jedynie w przypadku, gdy pełnomocnictwa udzielono ustnie lub gdy dokument, na podstawie którego udzielono pełnomocnictwa, nie został przedłożony do akt sprawy.

5. W związku z tym, jak już zostało powiedziane, przyjrzyjcie się uważnie postanowieniom przytoczonych ustaw. Dzięki temu zrozumiecie, że wyrok nie może utrzymać się w mocy, gdy strona, która nie miała prawa stawać w sprawie, to jest nie została ustanowiona pełnomocnikiem zgodnie z wymogami prawa, została dopuszczona do procesu.

6. Z pierwszej księgi *Sentencji Paulusa*: Pełnomocnik, który podejmuje się prowadzenia cudzych spraw, musi dopilnować, aby ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdził czynność.

7. Tak samo inna ustawa w tej samej księdze tego samego dzieła: Zastępca powoda powinien nie tylko reprezentować nieobecnego, lecz także zaręczyć, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi czynność.

8. Tak samo inna ustawa w tej samej księdze tego samego dzieła: wymaga się od zastępcy powoda, aby na żądanie przeciwnika poręczył, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi czynność. Nikt bowiem nie jest uprawniony do działania w cudzych sprawach bez poręczenia.

9. Tak samo inna ustawa w tej samej księdze tego samego dzieła: jeśli pełnomocnik nieobecnego nie złoży przyrzeczenia, nie zostanie mu udzielona skarga w jego zastępstwie.

10. Cóż bardziej oczywistego nad to, co wyjaśniają powyżej przytoczone ustawy, że żadna skarga nie może zostać wniesiona ani przedłożona przez zastępcę bez złożenia przez niego przyrzeczenia?

11. Skoro zatem pełnomocnikowi, który nie złożył przyrzeczenia, nie przysługuje legitymacja procesowa, jak to możliwe, by wydać bądź ogłosić wyrok, gdy nie ma nawet śladu udzielenia poręczenia? O czym poświadczają cesarze poprzez niezliczone ustawy, jeśli nie o tym, że nie mogą być ważne wyroki w sprawach, w których pełnomocnik nie złożył poręczenia albo nie potwierdził wyraźnym przyrzeczeniem, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi jego czynności? Słuchaj uważnie tego, co mówi niżej przytoczona ustawa. Wówczas zrozumiesz, że wyroki, które zostaną wydane bez złożenia poręczenia przez pełnomocnika, upadają.

12. Z drugiej księgi Kodeksu Teodozjańskiego: cesarze Walentynian i Walens, Augustowie. Wspólna sprawa może toczyć się również i pod nieobecność niektórych, jeżeli obecni są gotowi zagwarantować, że osoba, której sprawy są prowadzone, zatwierdzi ich czynności albo jeśli poręczą, że zasądzony dług zostanie spłacony, o ile się tego od nich zażąda. Wydano dnia 8 grudnia roku 364 za konsulatu boskiego Jowiana i Warroniana.

13. Tak samo w tej samej księdze i tytule: Cesarze Gracjan, Walentynian i Teodozjusz, Augustowie, do Pankracego, prefekta pretorianów. Na początku procesu powinno się przepytac osobę, czy udzielono jej pełnomocnictwa do prowadzenia sprawy. Dopiero po tym, jak okoliczności te zostaną ustalone zgodnie z procedurą i zwyczajem, wyrok może zostać wydany. W przeciwnym razie ani nie zwykło się rozstrzygać sporów, ani nie jest możliwe wydanie wyroku i tak dalej. Wydano w Konstantynopolu dnia 4 kwietnia roku 382 za konsulatu Antoniusza i Syagriusza.

3. Komentarz

Trzeci rozdział *Consultationis veteris cuiusdam iurisconsulti* zamyka pierwszy spośród zbiorów wyróżnianych przez badaczy w ramach konstrukcji całego dzieła¹⁵. Trzy pierwsze rozdziały, przywodzące na myśl konsultacje udzielane bądź klientowi¹⁶, bądź młodemu prawnikowi praktykowi¹⁷, wydają się bowiem składać na jedno przedsięwzięcie. Sugerują to zwłaszcza otwarcia rozdziałów, w których *vetus iurisconsultus* zwraca się bezpośrednio do swojego odbiorcy, stwarzające wrażenie wyliczenia kolejno rozstrzyganych kwestii:

Cons. I.1: *Consuluisti me [...]*

Cons. I.2: *Secundo loco me consulendum sub hac voce duxisti [...]*

Cons. I.3: *Tertio loco vel capite interrogandum me specialius censuisti [...]*

¹⁵ M. Contrat i H.U. Kantorowicz wyróżnili w nim dwa zbiory fragmentów (*zwei Reihen*). Do pierwszego z nich zaliczyli rozdziały I–III oraz VII–VIII, a do drugiego rozdziały IV–VI. Zob. M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, *III. Über die Consultatio Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1913, t. 34, nr 1, s. 46–56. C.A. Cannata (*La cosiddetta...*, s. 240–245) uznał ten podział, dzieląc jednak pierwszy zbiór na podzbiory A1 i A2. Zob. też P. Chmiel, *Consultatio...*, s. 154–158.

¹⁶ Zob. M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, *III. Über die Consultatio...*, s. 49.

¹⁷ Por. C.A. Cannata, *La cosiddetta...*, s. 245.

W rozdziale trzecim rozważa się przypadek męża, który, działając jako zastępca procesowy swojej żony, przegrał sprawę. Pytanie dotyczy tego, czy jest możliwe podważenie niekorzystnego dla kobiety wyroku z tych przyczyn, że do akt sprawy nie załączono prawidłowo dokumentacji potwierdzającej udzielenie zlecenia mężowi (Cons. III.1 *mandatum neque gestis legaliter fuerit allegatum*), a ów nie zadbał o to, by wyznaczyć poręczyciela (Cons. III.1 *nec satisdatorem dedisset ille ipse procurator ab uxore factus, et sic causam dixisset, quam agebat*). Nie zostało zatem złożone wymagane przyrzeczenie, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi czynności prokuratora zastępującego powoda i nie wytoczy ponownego powództwa w tej samej sprawie (*satisdatio rem ratam dominum habiturum*¹⁸). Pytający poszukuje więc w istocie proceduralnego wytrychu, który otworzyłby drogę do obalenia niekorzystnego wyroku.

Anonimowy znawca prawa stanowczo stwierdza, że wydany wyrok jest nieważny (Cons. III.2 *illud iudicium dici non potest*). Z całą mocą koncentruje się następnie na niedopatrzaniu sędziów, którzy wydali wyrok bez uprzedniego zbadania, czy pełnomocnik miał kompetencje do występowania sprawie (Cons. III.2 *personam; personam litiganti*¹⁹; Cons. III.3 *firmitatem*; Cons. III.5 *sollemnis persona, id est sollemniter ordinata*). Wymóg ten potwierdza także przytoczony na końcu rozdziału reskrypt cesarza Gracjana, Walentyniana i Teodozjusza do Pankracego, prefekta pretorianów (Cons. III.13 = C.Th. 2.12.3²⁰). *Vetus iurisconsultus* objaśnia, że ten etap nie stanowił tylko elementu ugruntowanej praktyki (Cons. III.2 *et consuetudinis est*), ale był ponadto wymagany przez prawo (Cons. III.2 *et re vera legaliter observatur*). Tak skonstruowana myśl przedstawia *consuetudo* jako element pozanormalny, zgodny jednak z wymogami prawa. Jak zatem trafnie zauważa G. Zanon,

¹⁸ Instytucja ta bywa także określana jako *cautio de rato*, *cautio rati*, *cautio ratam rem dominum habiturum*, *cautio amplius non peti*. Zob. A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968 (repr. 1991), s.v. *cautio de rato*. Por. też G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 126, przyp. 47.

¹⁹ Por. Cons. V.2, gdzie anonimowy znawca prawa rozpoczyna rozważania od wymogu udowodnienia przez osobę występującą w sprawie, że ma legitymację procesową. Kompetencję tę także wyraża za pośrednictwem terminu *persona*: *Primore in loco debet personam suam, quae sit ad repetendum idonea, evidenter ostendere [...]* („Najpierw musi wyraźnie udowodnić, że przysługuje mu prawo do wniesienia skargi [...]” – tłum. własne).

²⁰ Fragment Cons. III.13 oraz C.Th. 2.12.3 odpowiadają sobie niemal idealnie z tą różnicą, że fraza *debet iniquiri* z Cons. III.13 w C.Th. 2.12.3 została podana w odwrotnej kolejności. Reskrypt zachował się także w Brev. Alar. 2.12.3 oraz, z większymi zmianami, w C. 2.12.24, gdzie reguła wydaje się dotyczyć jedynie pełnomocników w procesie. Zwraca ponadto uwagę, że jedynie w Cons. III.13 pełniona przez adresata reskryptu funkcja została oznaczona jako *praefectus praetorio*. Według wszystkich innych przekazów Pankracy miał piastować obowiązki prefekta miasta (*praefectus urbi*). Na temat genezy i kompetencji prefektury miejskiej zob. np. S. Ruciński, *Praefectus urbi. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, Poznań 2005.

niniejszy fragment wskazuje na świadomość anonimowego znawcy prawa w zakresie różnych płaszczyzn składających się na praktykę prawną²¹.

Vetus iurisconsultus przechodzi następnie do wymogu złożenia *satisfationis rem ratam dominum habiturum*. Zwraca uwagę, że w początkowych fragmentach tekstu wyłania się osobiwa, piętrowa konstrukcja odnośnie do złożenia tego przyrzeczenia. *Vetus iurisconsultus* nie mówi bowiem o udzieleniu zabezpieczenia, ale o ustanowieniu poręczyciela (Cons. III.1 *nec satisfatorem dedisset*; III.2 *ut satisfatorem daret procurator*; III.4 *qui mandato utitur satisfatorem dare debet*), który kolejno miałyby rzeczzone zabezpieczenie dać. Nie jest to niemożliwe do wyobrażenia, ale nietypowe. Co więcej, po przytoczeniu ustępów *Sentencji Paulusa*, gdzie mowa jest o przyrzeczeniu, które składa *procurator*, nie zaś poręczyciel²², następuje w języku anonimowego znawcy prawa zwrot terminologiczny: zamiast pojęcia *satisfator* pojawia się już *satisfatio* (Cons. III.10 *sine satisfatione*; Cons. III.11 *ubi procurator satisfationem non dedit; sine procuratoris satisfatione*). Zważywszy na to, że termin *satisfator* występuje w źródłach prawniczych niezwykle rzadko, z czego połowa poświadczeń znajduje się w analizowanym rozdziale²³, nie można wykluczyć błędu transmisji tekstu. Z tej przyczyny co najmniej godne rozważenia wydaje się naniesienie we fragmentach Cons. III.1–4 koniektury *satisfationem* w miejsce *satisfatorem*²⁴.

Jak objaśnia znawca prawa, *satisfatio* miała miejsce wówczas, gdy pełnomocnictwa udzielono ustnie lub gdy dokument, na podstawie którego udzielono

²¹ Zob G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 127–128.

²² Cons. III.6 = P.S. 1.3.3 *procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet*; Cons. III.7 = P.S. 1.3.5 *procurator [...] rem ratam dominum habiturum satisfare cogitur*; Cons. III.8 = P.S. 1.3.7 *procurator rem ratam dominum habiturum [...] satisfare cogendus est; sine satisfatione*; Cons. III.9 = P.S. 1.3.8 *si satis non det procurator absentis*.

²³ Wśród innych źródeł znajdują się dwie *interpretationes* ustępów z *Sentencji Paulusa* (Interpr. P.S. 1.11.2 [...] *Si vero nec petitior satisfatorem dedit, penes possessorem usque ad eventum iudicii possessio remanebit*; Interpr. P.S. 1.11.3 *Usufructuarius proprietatis domino satisfatorem dare compellitur se usufructu suo non aliter usurum, quam ipse proprietatis dominus uti potuit diligenter*) oraz jeden fragment Kodeksu Teodozjańskiego (Valens, Gratianus, Valentinianus C.Th. 1.32.3 [...] *primum maxime idoneis satisfatoribus datis adfectatum munus incipiat* [...]). Każdy z ustępów dotyczy więc innej sytuacji niż omawiana w trzecim rozdziale *Consultationis*.

²⁴ Warto też zauważyć, że zwrot *satisfationem dare* jest stosowany nie tylko przez anonimowego znawcę prawa (Cons. III.11 *ubi procurator satisfationem non dedit*), lecz jest także typowy dla języka prawniczego. Por. np. D. 1.7.17.5 (Ulp. 26 *ad Sab.*) *Satisfatio autem in his casibus dari solet*; D. 5.3.5 pr. (Ulp. 14 *ad ed.*) [...] *etsi non talis data sit satisfatio* [...]; D. 39.1.7 pr. (Ulp. 52 *ad ed.*) *Et si satisfationem non dabit* [...]; C. 5.42.5 pr. *Tutor, qui satisfationem, cum dare debuit* [...]; C. 7.2.15.1a Iust. [...] *prius satisfatione danda* [...]; C. 7.2.15.4 Iust. [...] *prius satisfatione ab omnibus danda* [...].

pełnomocnictwa, nie został przedłożony do akt sprawy²⁵ (Cons. III.4 *Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut verbo mandatur aut gestis epistula mandati non legitur allegata*)²⁶. Na potwierdzenie swojej opinii przytacza cztery związane fragmenty *Sententji Paulusa*, określając je jako *leges*²⁷, z których każdy poświadczają, że wymóg złożenia zabezpieczenia przez pełnomocnika²⁸, a zwłaszcza na żądanie drugiej strony (Cons. III.8 = P.S. 1.3.7 *desiderante adversario*), jest warunkiem przysługiwania prawa do uczestnictwa w procesie. Co więcej, dopuszczenie takiej osoby do stawania w sprawie skutkowało nieważnością wyroku (Cons. III.5 *iudicium stare non posse*).

Przytoczony w Cons. III.12 (= C.Th. 2.12.2) reskrypt cesarza Walentyniana i Walensa dostarcza szczególnego przykładu reprezentacji procesowej. Wedle treści fragmentu pełnomocnik obowiązany jest złożyć bądź *satisfactionem rem ratam dominum habiturum*, bądź też przyrzeczenie, że w razie zasądzenia wyrok zostanie wykonany (*satisfatio iudicatum solvi*). Objasnienie dla tej, mogłoby się wydawać, zaskakującej na pierwszy rzut oka alternatywy, znaleźć można w interpretacji dla C.Th. 2.12.2²⁹, gdzie tłumaczy się, że nie ma ona charakteru generalnego, ale doty-

²⁵ Zastępca procesowy ustanowiony przez oświadczenie do protokołu magistratury jurysdykcyjnej (*procurator apud acta factus*) również był zwolniony z obowiązku składania *satisfactionis*. Por. Vat. Frag. 317 *Apud acta facto procuratori haec satisfatio remitti solet [...]* („Zwyczaj się darować składanie tego przyrzeczenia przez zastępcę procesowego ustanowionego do protokołu [...]” – tłum. własne).

²⁶ Por. G. 4.84 [...] *quin etiam sunt, qui putant eum quoque procuratorem videri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caveat ratam rem dominum habiturum; quamquam et ille cui mandatum est, plerumque satisfacere debet, quia saepe mandatum initio litis in obscuro est et postea apud iudicem ostenditur* („Są nawet [tacy], którzy uważają, że uchodzi za rzecznika interesów [w procesie] także ten, komu nie dano zlecenia, jeśli tylko przystąpi do sprawy w dobrej wierze i da zabezpieczenie, że zainteresowany [sprawą] zatwierdzi [jego] czynności; chociaż i ten, komu dano zlecenie, musi przeważnie dać zabezpieczenie, ponieważ zlecenie jest na początku sporu często niepewne i ujawnia się [dopiero] później przed sędzią” – tłum. Gaius, *Instytucje*, przekł. i wstęp C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982, s. 422–423).

²⁷ To samo określenie względem *Sententji Paulusa* anonimowy znawca prawa zastosował także w Cons. V.3.

²⁸ W Cons. III.6 = P.S. 1.3.3 użyto terminu *procurator voluntarius*, który zwykle utożsamia się z określeniem *negotiorum gestor*, a zatem prowadzącym cudze sprawy bez zlecenia. W tym przypadku nie można utrzymać tego znaczenia, jako że anonimowy znawca prawa zaznacza w Cons. III.4, iż jego rozważania dotyczą tych, którzy mają pełnomocnictwo (*qui mandato utitur satisfatorem dare debet*). Rozważania na ten temat, argumentując za autentycznością tekstu, przedstawiła w swojej rozprawie doktorskiej I. Ruggiero, *Ricerche intorno alle Pauli Sententiae*, Firenze 2010, s. 115–119 wraz z cytowaną bibliografią (<https://core.ac.uk/download/pdf/301563047.pdf> [dostęp: 14.02.2022 r.]). Praca została też opublikowana w formie monografii – zob. też, *Ricerche sulle Pauli Sententiae*, Milano 2018.

²⁹ C.Th. 2.12.2 *Interpr. Communes causas absentibus consortibus alii consortes agere possunt, si illi, qui praesentes fuerint, caveant acceptum esse illis, qui absentes sunt, quicquid fuerit iudicatum, aut in praesenti fideiussorem dederint, ut omnia, quae definita fuerint, implere non differant* („Pozostali współnicy mogą reprezentować współników nieobecnych we wspólnych sprawach, jeśli ci, którzy będą obecni, złożą przyrzeczenie, że nieobecni zaakceptują orzeczenie, bądź też jeśli przedstawiają poręczyciela, że nie będą zwlekali z wypełnieniem zasądzonych zobowiązań” – tłum. własne).

czy sytuacji procesu w sprawie kilku współników (*consortes*), spośród których tylko niektórzy są obecni na rozprawie³⁰.

Osobnego potraktowania wymagają retoryczne aspekty rozdziału. Manifestują się one w szczególności w krytyce sędziów, którzy dopuścili do udziału w sprawie osobę nieuprawnioną. W Cons. III.3 znajduje się skierowana przeciw nim emocjonalna wypowiedź³¹, przypominająca fragment doskonale skomponowanej mowy³², w której kolejne anaforyczne pytania retoryczne wyrażają poważne zastrzeżenia etyczne względem składu orzekającego: *Quid potest esse miserius? Quid abiectius? Quid legibus sic contrarium [...]?* („Cóż mogłoby być bardziej godne pożałowania? Cóż bardziej haniebne? Cóż tak bardzo sprzeczne z prawem [...]?”). Pytania retoryczne, tym razem mające na celu potwierdzenie słuszności opinii autora, powracają także w Cons. III.10 i 11. Bez wątpienia nadają one rozdziałowi ożywiony, polemiczny charakter. Wrażenie dyskusji potęgują ponadto stosowane wielokrotnie i przewijające się przez cały rozdział bezpośrednie zwroty do odbiorcy (Cons. III.4 *Respice leges; tunc intelleges*; III.5 *diligenter attendite*; XI *attentus audi; tunc intelleges*). Retoryczny wydzźwięk mają również stosowane przez autora efektowne epitety (Cons. III.3 *vanas actiones*; III.11 *constiutiones innumeras; evidentissima sponsione*), w szczególności te dotyczące pełnomocnika w sprawie, którego autor określa lekceważąco jako *procuratoris ludificatoria, inanis et nulla persona* (Cons. III.2 „osoba pełnomocnika bez znaczenia, iluzoryczna i nic nie warta”). Powyższe elementy sprawiają, że trzeci rozdział *Consultationis veteris cuiusdam iurisconsulti* jest dynamiczny i pełen pasji. Z pewnością daleko mu do statycznych, akademickich rozważań.

Bibliografia

- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968 (repr. 1991).
Cannata C.A., *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18-20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003.

³⁰ Zob. G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 133–134.

³¹ G. Zanon (tamże, s. 128–129) uważa natomiast, że *vetus iurisconsultus* poddaje krytyce zachowanie powoda.

³² Wypowiedź przywodzi na myśl fragment mowy Cyncerona w obronie Milona. Por. Cic., *Mil.* 90 *Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus?* („Czy mogliśmy być świadkami czegoś bardziej żalosoego, bardziej rozdzierającego serce, bardziej upiornego niż to?” – tłum. własne).

- Chmiel P., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, Zeszyty Prawnicze 2009, t. 9, nr 1.
- Conrat M.C., Kantorowicz H.U., III. *Über die Consulatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1913, t. 34, nr 1.
- Gaius, *Instytucje*, przekł. i wstęp C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982.
- Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717.
- Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, Studia Prawnicze KUL 2021, nr 1.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział II*, Studia Prawnicze KUL 2022, nr 1.
- Ruciński S., *Praefectus urbi. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, Poznań 2005.
- Rudorff A.A.F., *Über die Entstehung der Consulatio*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1846, t. 13.
- Ruggiero I., *Ricerche intorno alle Pauli Sententiae*, Firenze 2010, <https://core.ac.uk/download/pdf/301563047.pdf> [dostęp: 14.02.2022 r.].
- Ruggiero I., *Ricerche sulle Pauli Sententiae*, Milano 2018.
- Volterra E., *Il manoscritto della Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993.
- Zanon G., *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009.

